

בין אגדות למציאות

מיתוסים עתיקים משולבים בהערצה גלויה למפעל הציוני אופפים את הקשר העתיק בין הברברים ליהודים

אין דרך לאמוד את מספרם המדויק של הברברים היהודים ואת שיעור יהודי צפון אפריקה כיום שהם צאצאי ברברים שהמירו את דתם. גם החוקרים הלוקים בדעותיהם בנושא. מה שברור הוא כי יהודים רבים גרו בין הברברים ובשכנות להם, בעיקר במרוקו ובאזורים מסוימים באלג'יריה וטוניסיה. כסוחרים ובעלי מלאכה ועירים בכפרים שבהרי האטלס, מילאו היהודים תפקיד של מתורגמנים בין ערבים וברברים ובין שבטים ברבריים שונים. אולם כפי שקורה לא פעם בצפון אפריקה, היחסים בין הברברים ליהודים מתוארים פעמים רבות במונחים אידייליים בהרבה מכפי שהיו באמת. בסופו של דבר, במרוצת המאות קיבלו רוב הברברים על עצמם את דת האסלאם.

הגדה של פסח בברברית

גם השפה מעידה על היחסים בין הברברים ליהודים. לפי מפקד אוכלוסין שנערך בשנת 1936 במרוקו, 75 אחוזים מתוך 161,000 היהודים במרוקו דיברו הן את שפת הברברים המסורתית (תאמאזיג'ית) והן ערבית, ו־25,000 יהודים נוספים דיברו אך ורק תאמאזיג'ית. כמה ברכות נאמרו בברברית, לטקסטים מקראיים אחדים נכתב פירוש בברברית, ויש אפילו הגדה של פסח בתאמאזיג'ית, שכתובה באותיות עבריות.

לקשר בן מאות השנים בין היהודים לברברים יש כיום גילויים לאומיים מודרניים מפתיעים. פעילים רבים בתנועה למען התרבות הברברית מבטאים הערצה גלויה למפעל הציוני, כלומר לתחיית שפה לאומית והגשמת זכויות אתנו־לאומיות לנוכח עולם ערבי לא סובלני. פעילים ברברים מיליטנטיים רואים באתוס הערבי־אסלאמי הדומיננטי של ארצות המערב את המקור לרבים מסבלות הקהילה הברברית. באחת העיירות הברבריות בדרום־מזרח מרוקו הפך בקרב הצעירים טקס מסכות מסורתית להפגנה של אקטיביזם לוחמני היוצא נגד השיח האסלאמיסטי ומזדהה עם תרבות ברברית־יהודית ואפילו עם מדינת ישראל. "מתחת לכל מרוקני מסתתר ברבר", אמר פעם אחד החוקרים. פעיל פוליטי ברברי הציע תוספת משלו למשפט: "מתחת לכל ברבר מסתתר יהודי."

ד"ר ברוס מדי־וויצמן

מרכז דיין, אוניברסיטת תל אביב

היסטוריה, מיתולוגיה, אגדות עתיקות וסדר יום פוליטי מודרני חברו יחד כדי לצייר תמונה מרת־קת, ולעתים אף מפתיעה, של מערכת היחסים בין הברברים ליהודים לאורך הדורות. אין הסכמה ברורה בקרב החוקרים באשר ליחסים בין היהודים לברברים בתקופה שלפני האסלאם ובימיו הראשונים. עם זאת, ידוע שקהילות יהודיות היו קיימות בצפון אפריקה לפחות מאז ימי בית שני, ואולי אף לפני כן. מסיבה זו יש להניח שהיהודים באו במגע עם שאר האוכלוסייה, בעיקר בערי החוף, אך גם מעבר להן. ייתכן שעובדה זאת תרמה להתפתחות אמונה רווחת כי לברברים מקורות שמיים, הקושרים אותם לפניקים.

האמונות הרתיות והפולחן הרתי בצפון אפריקה בשלהי התקופה הרומית וראשית הנצרות מיזגו ערב־רב של השפעות וכללו לא פעם אלמנטים יהודיים, פגאניים ונוצריים. גם המרת הדת לנצרות וליהדות הייתה שכיחה. על רקע זה אפשר להבין את דבריו של ההיסטוריון המוסלמי בן המאה ה־14 אבן ח'לדון, הגורס כי ההצלחה הגדולה ביותר של היהדות בתחום המרת הדת הייתה בקרב שבטי נוודים ברברים שקיבלו על עצמם את הדת היהודית באזורי ההרים במערב המרכזי (אלג'יריה של היום) וממערב לו.

אשת חיל מיתולוגית

עם הכיבוש המוסלמי של שטחי צפון אפריקה שממערב רב למצרים, לקראת סוף המאה השביעית לספירה, התרחב עולם האגדות והמיתוסים סביב הקשר בין היהודים לברברים. אחד המפורסמים בהם הוא האגדה ההירואית המספרת על הכהינה, "הכהונה" או "בעלת הכשפים" בערבית. על פי אבן ח'לדון והיסטוריונים מוסלמים מוקדמים נוספים, הייתה הכהינה מנהיגה של שבטי הג'אואו בהרי האורס, שאפשר שהיו ברברים־יהודים, ונלחמו תקופה ממושכת בחירוף נפש נגד הכיבוש המוסלמי. דמותה של הכהינה המיתולוגית אומצה במרוצת השנים כסמל בקרב קולוניאליסטים צרפתיים, לאומנים ערבים ואלג'ירים, יהודים חרודים לאומיות, פמיניסטיות ולוחמי חירות ברברים, וזכתה אפילו להערכתם של ההיסטוריונים המוסלמים־ערבים שנמנו עם איביה.